

ПОЛІТИЧНА СВОБОДА В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається сутність поняття «свобода» в контексті останніх політичних зрушень як в Україні, так і у світі загалом; особлива увага приділяється ключовим характеристикам демократичного розвитку і їх взаємозв'язку з дієвим народовладдям та політичними свободами.

Ключові слова: людина, політика, свобода, громадянство, демократія

В статье рассматривается сущность понятия «свобода» в контексте последних политических сдвигов как в Украине, так и в мире в целом; особое внимание уделяется ключевым характеристикам демократического развития и их взаимосвязи с действенным народовластием и политическими свободами.

Ключевые слова: человек, политика, свобода, гражданство, демократия.

Essence of the concept «freedom» was reviewed in the context of recent political developments in Ukraine as well as in the world as a whole; special attention was paid to the key characteristics of democratic development and their interaction with effective democracy and political freedoms.

Key words: human being, politics, freedom, citizenship, democracy.

Постановка проблеми. Важливою характеристикою та сутнісною ознакою демократії є політична свобода, яка в найпоширенішому вигляді проявляється у виборності органів політично-владного управління. Принцип політичної свободи в демократичному суспільстві зумовлює можливість кожного громадянина через представницькі інституції впливати на артикуляцію, прийняття, виконання та реалізацію політично-управлінських рішень. Політична свобода є необхідною умовою демократії, але вона не є самодостатньою, оскільки немає реального вибору там, де слабо виражена участь в політичному житті, де виборчі кампанії перетворюються на бізнес, в якому домінують фінансово забезпечені люди, де соціальна нерівність настільки велика, що існує лише низький рівень усвідомлення громадянського стану. «Народний уряд лише тоді є демократичним, коли на вільних виборах громадяни підтверджують своїми голосами довіру своїм керівникам. Ідея свободи вибору полягає не просто у відсутності перепон для суперництва між кандидатами. Демократія – не просто лише суперницький політичний ринок; вона передбачає здатність кожного індивідуума діяти в якості громадянина, тобто зв'язувати безпосередньо відстоювання своїх ідей та інтересів із законами чи політичними рішеннями, що забезпечують основні рамки для суспільного життя [1, с. 95-96]». Не може бути демократії там, де вимоги та переконання, що виникають в серцях та умах громадян, не знаходять адекватного відображення та захисту в суспільній сфері. Демократія може бути заснована лише на двоєдиному прагненні до встановлення уряду, здатного забезпечити соціальну інтеграції і тим самим призвести до усвідомлення громадянського стану, і до поваги до різноманіття інтересів та думок. Ален Турен звертає особливу увагу на соціальні умови свободи вибору. Цей вимір демократії, на його думку, «не може існувати, якщо індивідууми належать лише до приватної сфери, або якщо, навпаки, вони є лише суб'єктами держави, навіть якщо ця держава надає їм матеріальні чи інші блага [2, с. 20-21]». Політична свобода проявляється, таким чином, насамперед в тих суспільствах, де громадянин відчуває себе самостійним суб'єктом певної соціально-політичної цілісності, ефективною і комунікативною політичною системою соціуму, що розвивається на основі демократичних принципів і правових процедур. В такому випадку громадянин глибоко відчуває суспільно-

колективну відповідальність, що є необхідною умовою реалізації його громадянсько-політичної свободи як фундаментального феноменологічного підґрунтя демократії.

Виклад основного матеріалу. Політична свобода як цінність і принцип демократії як форми політичного управління суспільством має інтегрально-аксіологічне значення для становлення та розвитку справжнього і дієвого народовладдя, що особливо стосується країн трансформаційного типу, в яких відсутня тривала традиція вільного волевиявлення в соціально-політичній сфері. Важливо усвідомлювати, здійснюючи демократизаційні реформи, що феномен політичної свободи інтегрально пов'язаний з іншими сутнісними ознаками і параметрами демократії як форми політичного управління суспільством. «Свобода, як основоположна соціальна цінність потребує узгодження з іншими не менш значущими цінностями, такими як рівність, демократія, політична стабільність, економічний добробут тощо» [3, с. 11]. Така системно-інтегральна специфіка принципу політичної свободи в структурі демократичного типу державно-владного управління зумовлює необхідність постійного соціально-громадянського розвитку в напрямку становлення і утвердження гуманістичної сутності справжнього народовладдя в нашій країні.

Найважливішим же виміром свободи, в тому числі й політичної, є відповідальність, що особливо яскраво проявляється у вимірі діяльності політичних інститутів, які обираються громадянами для реалізації власної політично-управлінської волі. Виборність органів управління в демократично-правовій державі саме й забезпечує реалізацію принципу свободи/відповідальності в структурі демократичної форми політичного управління суспільством. «Головним інституціональним суб'єктом політичної відповідальності виступає держава, оскільки вона є головним суб'єктом публічної влади в суспільстві. Держава несе політичну відповідальність перед громадянами, спільнота яких стосовно держави виступає як громадянське суспільство. Політична відповідальність держави перед громадянським суспільством реалізується як відповідальність виборних вищих органів державної влади, якими є парламент і президент. Основними інституціональними засобами реалізації такої відповідальності в сучасному демократичному суспільстві є вибори і референдум [4, с. 26]». Таким чином встановлюється прямий взаємозв'язок між політичною свободою як сутнісним елементом демократії та виборністю органів управління як її процедурно-правовим та організаційно-відповідальнісним виміром.

Реалізація принципу політичної свободи в рамках народовладдя накладає специфічний тип відповідальності на народ як джерело і суверена влади, що виявляється у процедурах виборності органів державно-публічної влади з метою постійного контролю громадян за результатами реалізації власної політичної свободи. В такий спосіб народ постає як носій історичного типу відповідальності. «Народ у цілому, – наголошує В. Торяник, – не буває злочинцем, так само як він не буває аморальним, але колективна відповідальність не може бути знята з народу, вона завжди на ньому і від неї нікуди не піти. Ця відповідальність полягає в тому, що кожний з індивідів, що утворюють народ, випробовує на собі наслідки дій політиків і громадян тієї держави, під владою якої він знаходиться й у рамках порядку якої він перебуває. Кожна людина солідарно відповідає за те, як нею керують [5, с. 13]». В такий спосіб принцип політичної свободи розповсюджується на кожного громадянина демократично-правової держави, адже кожен громадянин завжди може вільно скористатися правом обрання представників в органи політично-владного управління. Таким чином, поєднання сутності політичної свободи та правової процедурності виборів органів державного управління забезпечує зміцнення і розвиток дієвих демократичних відносин в суспільстві.

Демократія як форма політичного управління суспільством в основі своїй структурно-змістовно визначається ефективністю процедур передачі народом своїх повноважень певним виборним владно-управлінським структурам, що перетворює демократії з гуманістичної ідеї на надзвичайно ефективну систему політичного управління. Суверенітет народу може реалізовуватися в сучасному світі виключно на основі ефективних та паритетних принципів формування представницьких виборних органів державної влади. «Народ як суверен та суб'єкт влади делегує певні владні повноваження органам представницької (державної та самоврядної)

влади шляхом виборів. Принцип виборності представницької влади народом є неодмінною умовою існування влади взагалі, а не тільки представницької влади [6, с. 7]». Влада в демократичному суспільстві постійно відчуває власну виборність, тобто повсякчас орієнтується на вимоги, інтереси, потреби громадян, які є джерельною основою цієї влади. Народ же в такій державі постійно відчуває реалізованість власної політичної свободи, адже владно-управлінські структури забезпечують якнайефективнішу реалізацію його волі.

Таким чином, необхідно зазначити що свобода політичної народної волі, яка виявляється завдяки виборності державно-управлінських органів, є ключовим виміром народовладдя в сучасному розумінні цього феномену. Сучасна демократія ґрунтується на формуванні владно-політичної вертикалі з низу, від кожного окремого громадянина до найвищих органів державної влади. «Демократичне врядування – система, сформованої знизу вгору. На кожному рівні соціальної структуризації суспільства формування системи демократичного врядування здійснюється знизу вгору через формування представницьких органів врядування (Рад депутатів різних рівнів). Ці органи покликані здійснювати управлінські функції по створенню необхідних умови для життєдіяльності та розвитку соціуму відповідного рівня соціальної структуризації суспільства (громада, регіон, країна) [7, с. 20]». Така система організації демократичної системи управління суспільними справами дозволяє, з нашої точки зору, якнайповніше в сучасних цивілізаційних та соціально-політичних умовах реалізувати сутність політичної свободи як ознаку народного суверенітету та громадянської відповідальності.

Зрештою, одним з ключових та визначальних принципів демократії завжди був і залишається принцип більшості, який утверджує фундаментальність волі більшої частини тієї спільноти, яка носить права і обов'язки суверена влади, тобто народу. Зупинимось більш детально на аналізі взаємозв'язку принципу більшості та взаємної відповідальності держави і громадянина. «Правовий характер демократичної держави виявляється передовсім у тому, що вона заснована на суб'єктивних правах: праві народу бути єдиним джерелом державної влади та невідчужуваних правах і свободах людини і громадянина. Відповідно права людини та народний суверенітет виступають основними критеріями, що зумовлюють легітимність законодавчого процесу та якість законодавства в демократичній правовій державі» [8, с. 28]». Як забезпечити формування та виконання цих фундаментальних критеріїв демократичного політичного управління? Саме тут і виступає на перший план правове закріплення принципу більшості, підпорядкування меншості більшості, що виступає гарантією колективної політичної відповідальності та свободи. «Юридична проблематика демократії охоплює насамперед питання законодавчого регулювання підпорядкованості меншості більшості та реалізації прав меншості [9, с. 8]». Надзвичайно важливо, щоб як на законотворчому, так і на традиційно-реалізаційному рівні всіляко забезпечувалися і захищалися права меншості, особливо її право на опозицію, що є необхідною умовою функціонування і розвитку сучасної демократії як форми політичного управління суспільством. В іншому випадку може відбутися сценарій становлення, так званої, «тиранії більшості».

Принцип більшості є засобом демократичного впорядкування управлінсько-політичної сфери, адже в умовах сучасного розвитку цивілізації та соціально-політичної системи кожної країни не існує можливості прийняття одностайних чи гомогенних владно-управлінських рішень. Це зумовлює необхідність прийняття в якості ключової, домінуючої волі прагнень, інтересів та рішень більшості, яка формується завдяки виборності органів політичного управління. «Виходячи з того, що одностайність у масштабах сучасного суспільства є практично недосяжною, що передбачає прийняття рішень за принципом більшості, потрібно погодитися з необхідністю існування обов'язку дотримуватися рішень більшості. За умов демократії усі зобов'язані виконувати ці рішення, оскільки визнається принцип їх ухвалення більшістю голосів, а також раціональність і справедливість процедур ухвалення. Звідси випливає висновок про те, що громадяни по суті погоджуються не лише на прийняття якогось певного рішення, прийнятого шляхом голосування більшості, а й на відповідну авторитетну систему ухвалення рішень, унормовану законодавством [8, с. 27]». Це надзвичайно важливий принцип, адже таке визнання громадянами авторитету певної системи прийняття рішень на основі волі більшості

фіксує взаємну відповідальність держави, яка ці рішення приймає і виконує, і громадян, від імені яких це здійснюється. Таким чином, в демократичній системі управлінсько-владних координат існує чітка взаємообумовленість принципу більшості та принципу взаємної відповідальності держави і громадянина.

Взаємна відповідальність держави і громадянського суспільства є безумовною і фундаментальною вимогою до становлення і розвитку демократії як форми політичного управління суспільством. На жаль, не маючи тривалих традицій такої відповідальності і потрапивши в інформаційно-масову цивілізацію, в якій в основному культивується безвідповідальність, ні українська держава, ні український народ виявилися не готовими до демократичних взаємовідповідальних стосунків. «В умовах переоцінки цінностей, зміни ідеологічних установок вакуум, що утворився, швидко заповнився низькопробними установками і уявленнями: з дешевими зразками західної масової культури в Україну заюшила ідеологія егоцентризму, сексу, насильства, аполітичного обивательства. І одночасно розриві між інтересами держави і суспільства сприяли невдачі в реформаторстві, зубожіння мас, популізм народних обранців, нездатність влади дієво протистояти корупції й оргзлочинності [10, с. 20]». Фактично склалася ситуація обопільної безвідповідальності громадян і держави, в якій головним взаємна безконтрольність та байдужість. Тільки подолавши ці тенденції та встановивши взаємовигідну та партнерську співпрацю між державою і громадянським суспільством, ми зможемо сподіватися на розвиток вітчизняного суспільства в руслі демократичних перетворень і трансформацій.

Звідси витікає необхідність визнання чи не найфундаментальнішої сутнісної ознаки демократії, а саме – партнерську, ефективну, взаємоконтролюючу, неперервну взаємодію держави і громадянського суспільства. Лише в таких умовах функціонують сучасні розвинуті демократичні політичні системи. «Режим можна визнати демократичним, якщо політичні відносини між громадянами і державою виражені широкими, рівноправними, захищеними та взаємообов'язковими процедурами обговорення [11, с. 29]». Це зумовлює нагальну необхідність всебічного розвитку в рамках національних демократизаційних реформ і трансформацій розгалуженої структури інституцій та асоціацій громадянського суспільства, які утворили б інноваційно-прогресивне середовище контролю над діяльністю держави та впроваджували б демократичні стандарти і процедури соціального функціонування.

Важлива роль в розвитку інституціональних структур громадянського суспільства відводиться первинному суб'єкту соціально-політичної активності – громадянину, який завдяки наявній в демократичному суспільстві політичній свободі здатен впливати на прийняття політично-управлінських рішень і нести політичну відповідальність. «Сучасна громадянська сфера є формою суспільної самоорганізації, яка утворюється з елементів громадянського суспільства, до яких належать різні інституціональні структури. Їхня ключова роль зумовлена основними аспектами зв'язку особи і колективу. Формула «в колективі, через колектив, для колективу» відображає процес формування громадянина і активної громадянської позиції. Громадянська позиція забезпечує альтернативну позицію суспільства і підвищує громадянську культуру політичної участі, без якої неможливий демократичний розвиток [12, с. 135]». Громадянин та громадянське суспільство, таким чином, є ключовими суб'єктами соціально-політичної відповідальності, а у поєднанні із відповідальністю державною вони утворюють стабільне підґрунтя для розвитку демократії як форми політичного управління суспільством.

Важливо підкреслити, що, здійснюючи демократизаційні реформи в трансформаційних суспільствах, політики часто стають на радикальні позиції державоцентризму або крайнього громадянського лібералізму, що, з нашої точки зору, є помилковим і небезпечним для розвитку справжньої демократії. «Необхідно брати до уваги, що трактування процесу демократизації не можна, по-перше, ототожнювати з розповсюдженням тотальної державної влади на недержавну сферу громадянського суспільства; по-друге, визначати як максимальне усунення держави і досягнення стихійної угоди між громадянами, що становлять громадянське суспільство [14, с. 186]». Такі крайні точки зору є неприйнятними, що актуалізує пошук ефективних демократичних форм взаємодії правової держави і громадянського суспільства. «Саме тому

демократія має сьогодні визнаватися складним, безперервно розширюваним процесом розподілу влади й публічного контролю за її використанням та здійсненням у межах політики, позначеної наявністю інституціонально різних – проте завжди пов'язаних між собою – сфер громадянського суспільства й держави [11, с. 23]». Таким чином, взаємозв'язок принципу більшості із принципом взаємної відповідальності держави і громадянина є невід'ємним структурним елементом сучасного концептуально-теоретичного розуміння феномену демократії як форми політичного управління суспільством.

Розглянувши основні сутнісні та принципові параметри демократії як форми політичного управління суспільством, підкреслимо, що в сучасному світі, ідея народовладдя є домінуючою в політологічному дискурсі, що ґрунтується на тому, що демократичні режими довели свою більшу ефективність у порівнянні з іншими формами організації державно-владного управління. «Демократія може мати деякі переваги над іншими політичними системами за наявності певних передумов. До таких передумов можна віднести готовність народу до індивідуальної свободи, сформованість у громадян почуття соціальної відповідальності за рішення, які приймаються, здатність більшості громадян до самообмежень і до поваги прав та інтересів співгромадян, прищеплене з дитинства почуття поваги до закону. І тоді демократія дійсно є здатною зробити все необхідне для динамічного соціального розвитку та втілення проголошених демократичних цінностей: свободи, рівноправ'я, справедливості, творчості [13, с. 660]».

Висновки. Таким чином, проаналізувавши основні принципи демократії, серед яких нами виділено насамперед визнання народу джерелом і сувереном влади, пріоритет людини та рівність громадян перед законом, верховенство закону та розподіл повноважень гілок влади, політичну свободу та виборність органів управління, взаємну відповідальність держави і громадянина, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, визначивши сутнісні характеристики демократії як механізму політичного управління суспільством, що ґрунтується на визнанні народу вищим джерелом і сувереном влади, доведено безпосередній взаємозв'язок між змістовно-феноменологічними характеристиками демократії як соціокультурного та цивілізаційного феномену, що визначає сучасне обличчя світу, що глобалізується, та її безпосереднім інституційно-організаційними та інструментально-управлінськими формами втілення. Особливо важливим дослідження шляхів становлення таких інституціонально-організаційних основ справжнього народовладдя є в країнах, що переживають трансформаційні етапи розвитку, адже держави розвиненої демократії мають високий рівень інституціонального забезпечення демократичних процедур, а «нові демократії» лише намагаються вибудувувати нові ієрархічні структури, що якнайповніше забезпечували б вимоги народного суверенітету. У зв'язку з цим, в нашій країні надзвичайно актуальною є теоретична розробка механізмів становлення політико-правового та інституціонально-владного забезпечення принципу народовладдя і народного суверенітету, що насамперед має проявитися у налагодженні активної та комунікативної співпраці держави і громадянського суспільства. Для реалізації принципу визнання народу вищим джерелом і сувереном влади насамперед необхідно, щоб кожний громадянин відчув своє значення і учасницьку активність в справах державно-владного та соціально-управлінського характеру.

По-друге, обґрунтувавши сутнісно-феноменологічну та інституціонально-правову фундаментальність принципу пріоритету людини та політичної рівності усіх громадян перед законом як ключове підґрунтя демократії як форми політичного управління суспільством, доведено, що демократизаційні реформи в суспільствах трансформаційного типу, зокрема в Україні, зможуть мати успіх лише за умови глибокого вкорінення даного принципу в структурі суспільної свідомості населення, а не простого його декларування та формальної фіксації в рамках національного конституційного законодавства. Принцип рівності всіх громадян перед законом, визначаючи первинність людини і громадянина щодо політично-владних структур і дій в демократичному суспільстві, водночас підкреслює глибинне відчуття громадянської відповідальності населення за національну соціально-політичну сферу, адже якщо народ є джерелом і сувереном влади, значить саме на нього покладається і колективна відповідальність

за владно-управлінські рішення на державному рівні. Водночас, держава, сформована на основі такого принципу народовладдя, ключовою своєю функцією матиме захист прав і свобод людини і громадянина, тим самим стверджуючи в соціально-політичній дійсності високий пафос народовладдя. Гуманістичність демократії як форми політичного управління суспільством полягає саме в систематичній реалізації принципу рівності всіх громадян перед законом в рамках взаємодії соціально-правової демократичної держави та активного й ініціативного громадянського суспільства.

По-третє, пов'язавши фундаментальний демократичний принцип верховенства закону та вимогу розподілу повноважень гілок влади, обґрунтовано залежність демократично-управлінських процедур від повноти реалізації згаданих принципів сучасного народовладдя. Верховенство права, зафіксоване в національному законодавстві, становить головне підґрунтя для комунікативної взаємодії державної влади і громадянина, яка й визначає рівень демократичності державної форми політичного управління суспільством. Окрім того, в принципі верховенства закону міститься визнання колективної громадянської відповідальності за життєдіяльність національного суспільства, тобто в цьому принципі закладено потенціал національного, народного, громадського єднання людей навколо специфічних соціальних цінностей, які закладаються в демократичний спосіб в національно-правову систему країни. Розподіл же повноважень між гілками влади забезпечує повноцінну реалізацію таких правових цінностей заради інтеграції суспільства навколо демократично-правових орієнтирів та з метою запобігання узурпації влади шляхом її надмірної концентрації в руках того чи іншого політико-владного угруповання. Верховенство закону та розподіл повноважень гілок влади, таким чином, є необхідними передумовами та середовищними ознаками демократії як форми політичного управління суспільством.

По-четверте, проаналізувавши глибинний взаємозв'язок між політичною свободою як сутнісною ознакою демократії та виборністю органів владно-політичного управління, встановлено важливість забезпечення в процесі розвитку сучасного народовладдя в перехідних суспільствах, зокрема в Україні, повноцінної громадянської участі у формуванні органів влади, відповідальних за прийняття ключових соціально-політичних рішень в країні. Народ, обираючи своїх представників до органів влади, з одного боку, реалізує право на вільне політичне самовизначення, а з іншого – набуває статусу суб'єкту відповідальності, адже через рішення органів публічної влади здійснюватиметься втілення інтересів, потреб та запитів населення країни. Зв'язок політичної свободи та відповідальності є безпосереднім як на рівні кожного громадянина, так і на рівні вищих органів державної влади, що забезпечує демократично-правові стосунки між державою як політичним суб'єктом, який обрано народом, та самим народом, який ефективно контролює державну діяльність через інститути громадянського суспільства. Таким чином, фундаментальний взаємозв'язок політичної свободи та виборності органів владного управління є необхідною передумовою та чинником реалізації справжнього демократичного курсу розвитку країни.

По-п'яте, виокремивши сутнісні характеристики демократичного принципу більшості та встановивши концептуально-структурні взаємозв'язки між ним і принципом взаємної відповідальності держави і громадянина, встановлено необхідність реалізації в процесі демократизаційних реформ в нашій країні всебічного застосування всіх вимірів принципу більшості, в тому числі й права меншості на опозицію, захист своїх прав та забезпечення вільного висловлення власної думки, що є необхідними умовами існування демократії як форми політичного управління суспільством. Підкреслено також, що сучасна демократія може існувати лише в рамках гармонійної взаємодії держави і громадянського суспільства, що перетворює фундаментального суб'єкта політично-управлінської сфери – громадянина на суб'єкт демократичної політичної відповідальності, підносячи його, завдяки формуванню різноманітних інституційних форм громадянського суспільства, на висоту рівноправного партнерства з державою. Тільки глибоке усвідомлення та ефективна реалізація перерахованих нами принципів функціонування демократії як форми політичного управління суспільством дозволить в Україні успішне проведення демократизаційних реформ і трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов Н.А. Современная демократия : эволюционный подход / Николай Баранов. – СПб. : БГТУ «Военмех», 2007. – 208 с.
2. Турен А. Что означает демократия сегодня? / Ален Турен // Международный журнал социальных наук. – Выпуск «Эпоха демократии». – 1991. – №1. – С. 10-22.
3. Прокопчук І.І. Ціннісне та інституційно-владне забезпечення політичної свободи в умовах демократії: політологічний аналіз творчої спадщини Алексіса де Токвіля : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук : спеціальність: 23.00.01 – «Теорія та історія політичної науки» / Ірина Прокопчук. – К., 2001. – 18 с.
4. Малкіна Г. Демократія і політична відповідальність / Ганна Малкіна // Сучасна українська політика : збірник наукових праць. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Випуск 21. – С. 23-32.
5. Торяник В.М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук : спеціальність : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Володимир Торяник. – Дніпропетровськ, 2006. – 22 с.
6. Костицький В.В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативна закріплення ідеї свободи і демократії / В.В. Костицький // Соціологія права. – 2011. – №2. – С. 4-7.
7. Мартиненко В.М. Демократичне врядування : проблеми теорії і практики / Василь Мартиненко // Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Видавництво «ДокНаукаДержУпр», 2010. – № 1. – С. 16-22.
8. Петришин О. Народовладдя як фундамент демократичної, правової, соціальної держави / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць. – Х. : Право, 2009. – № 4 (59). – С. 20-30.
9. Оніщук М. Більшість і меншість: уроки парламентської демократії / М. Оніщук // Голос України. – 2003. – №39, 28 лютого. – С. 8.
10. Суховець Н. Історія конкретних фактів демократії – 2005 – 2012. – Видання друге, доповнене до збірника «Все для народу», 2012 / Надія Суховець. – К. : МП «Леся», 2012. – 92 с.
11. Тилли Ч. Демократія / Чарльз Тилли. – М. : АНО «Институт общественного проектирования», 2007. – 250 с.
12. Карчевська О.В. Розвиток теорії громадянського суспільства в контексті визначення сутності політичної стабільності / О.В. Карчевська // Політологічні записки : збірник наукових праць. – Випуск 3. – Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 124-136.
13. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
14. Туленков М. Соціально-управлінські механізми організаційної впорядкованості демократичної держави / Микола Туленков // Політичний менеджмент. – 2008. – №5. – С. 60-74.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Федоренко Олександр Вікторович – здобувач НПУ імені М.П. Драгоманова.

Надійшла до друку 25.01.2013 р.